

Badacz nieafiliowany
magalskimat@wp.eu

Instytut Archeologii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
dariusz.polinski@umk.pl

Mateusz Magalski, Dariusz Poliński

ZBIÓR PRZEDMIOTÓW ŻELAZNYCH Z CZASÓW HISTORYCZNYCH Z BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH NA GRODZISKU W GZINIE W ZIEMI CHEŁMIŃSKIEJ

Zarys treści. Grodzisko w Gzinie jest łączone z kulturą lużycką młodszej fazy wczesnego okresu epoki żelaza oraz okresem wczesnolateńskim. Przeprowadzone do tej pory badania archeologiczne dostarczyły wielu interesujących informacji o kulturze tego okresu, w tym praktykach kanibalizmu. Wśród niedawno ujawnionych źródeł z tego stanowiska znalazły się także artefakty żelazne niepochozące ze wspomnianych okresów. Zostały one zaprezentowane w niniejszym artykule. Cechy morfologiczno-typologiczne oraz funkcjonalne pozwalają łączyć zbiór tych przedmiotów z czasami historycznymi, najprawdopodobniej głównie z okresem późnego średniowiecza. Wyniki przeprowadzonej analizy wskazują na potrzebę zrewidowania dotychczasowych poglądów dotyczących charakteru grodziska w Gzinie oraz pozwalają na podjęcie dyskusji na temat chronologii i wielokulturowości tego stanowiska.

Słowa kluczowe: Gzin, grodzisko, ziemia chełmińska, przedmioty żelazne, czasy historyczne

W 2025 roku Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie przekazało do Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu zbiór przedmiotów żelaznych z badań archeologicznych pozostałości osiedla obronnego kultury lużyckiej w Gzinie, stan. 1 (lata 1968–1976), które wstępnie określono jako przedmioty niezwiązane z młodszą fazą wczesnego okresu epoki żelaza

oraz okresem wczesnolateńskim¹. W skład tego zbioru wchodzi osiem artefaktów: cztery groty beltów, najprawdopodobniej fragment części świdra (pióra), ogniwo wrzeciądza oraz czworoboczna blacha z gwoździem (okucie) i półsferyczny przedmiot nieokreślony (ryc. 1, 2).

Grodzisko w Gzinie jest zaliczane w literaturze przedmiotu przede wszystkim do obiektów kultury lużyckiej (Chudziakowa 1992). Ze względu na identyfikowanie obiektu *Kysin*, wymienionego wśród dawnych grodów (*quondam castra*)² w dokumencie z Lonyz z 1222/1223 roku, z grodziskiem w Gzinie (por. Bieniak 1970, s. 12–24; Powierski 1973) pojawiała się również wczesnośredniowieczna chronologia stanowiska (np. Łęga 1930, s. 543; por. też Chudziak 1996, s. 27). Jednakże po przeprowadzeniu szerokopłaszczyznowych badań wykopaliskowych grodziska w Gzinie³ jednoznacznie wykluczono taką chronologię obiektu, a badane osiedle obronne powiązano wyłącznie z młodszą fazą wczesnej epoki żelaza (okres halsztacki D; Chudziakowa 1992, s. 3, 7; Chudziak 1996, s. 27).

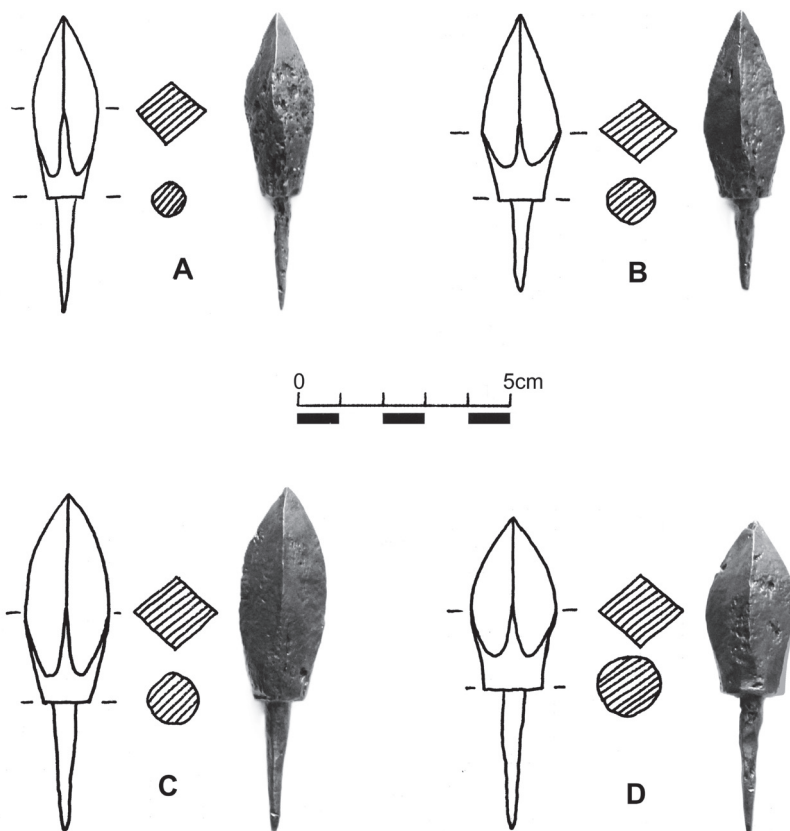
W związku z tym, że opisywane przedmioty zabytkowe zostały znalezione na majdanie grodziska, poza jamami (por. niżej), należy zwrócić uwagę na niektóre ustalenia. W zlokalizowanych na majdanie wykopach zaobserwowano dwie warstwy kulturowe o łącznej miąższości 50–180 cm, przy czym warstwa chronologicznie młodsza (warstwa II), łączona z wczesnym okresem lateńskim, miała miąższość 20–60 cm (Chudziakowa 1992, s. 7, 10–12). Istotny był też stan zachowania stanowiska, a w naszym przypadku majdanu. Korzenie drzew zniszczyły część nawarstwień, a ponadto stratygrafia została zakłócona wskutek głębokiej orki (Chudziakowa 1992, s. 4), co bez wątpienia mogło spowodować, że młodsze chronologicznie źródła ruchome zostały zadokumentowane jako pochodzące z warstwy II.

Wszystkie analizowane przedmioty żelazne pozyskano z głębokości około 30–75 cm od powierzchni stanowiska. Analiza danych na metryczkach w kontekście stratygrafii zaobserwowanej w południowej i środkowej partii majdanu (Chudziakowa 1992, s. 7–15 i ryc. 2) wskazywałaby, że te artefakty

¹ Przedmioty przekazała Pani mgr Anna Soborska-Zielińska z Działu Naukowego Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Chełmnie.

² Należy wszakże pamiętać, że w powstałej zapewne kilka lat wcześniej bulli Honoriusza III *Kysin* (Gzin) wymieniony jest wśród posiadłości (*possessiones*; Bieniak 1970, s. 19–20).

³ Także prowadzone w latach 1966–1967 badania powierzchniowe i sondażowe na tym stanowisku nie wykazały żadnych śladów i nawarstwień z okresu wczesnego średniowiecza (Chudziakowa 1992, s. 3) ani też z młodszych okresów.

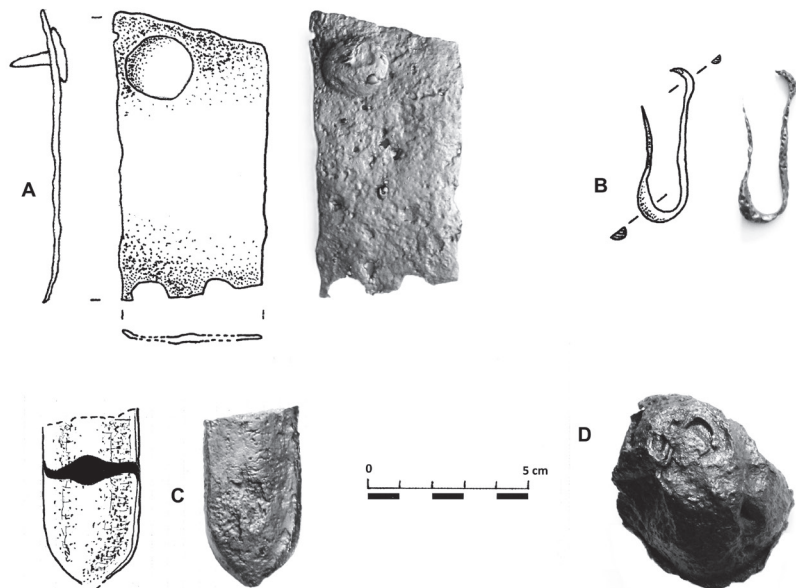

Ryc. 1. Gzin, pow. bydgoski, stan. 1 (grodzisko). Grotty beltów (rys. i fot. M. Magalski)

Fig. 1. Gzin, Bydgoszcz district, site 1 (hillfort). Bolt heads (photo and drawing by M. Magalski)

(grotty beltów, część świdra i blacha z gwoździem oraz ogniwo⁴) powiązano z warstwą II datowaną na okres wczesnolateński (południowa część majdanu, ary 246D/247C i 242C, głębokość od powierzchni 60–75 cm). Z kolei ostatni z analizowanych przedmiotów, bliżej nieokreślony (o półsferycznej formie),

⁴ Z opisu metryczki, nie oryginalnej, ale już z XXI wieku, wynika, że ten przedmiot pochodzi z jamy 27 datowanej na okres halszacki (por. Chudziakowa 1992, s. 28). Jednak ogniwo (jako przedmiot żelazny bez dokładniejszego opisu) zaprezentowane jest w opracowaniu Jadwigi Chudziakowej jako jeden z przedmiotów żelaznych znalezionych na majdanie, poza jamami (Chudziakowa 1992, tabl. 43f). Wśród przedmiotów żelaznych odkrytych w jamach znalazły się zaś naszyjniki, nagołenniki, szpile, brzytwy oraz sierp, grot oszczepu i jeden artefakt nieokreślony (Chudziakowa 1992, s. 54). Opis dotyczący kontekstu odkrycia ogniwa na wspomnianej wyżej metryczce musi więc być błędny.

Ryc. 2. Gzin, pow. bydgoski, stan. 1 (grodzisko). Przedmioty żelazne: A – blacha z gwoździem; B – ogniwo wrzeczadza; C – fragment pióra świdra; D – przedmiot nieokreślony (półsferyczny) (rys. i fot. M. Magalski)

Fig. 2. Gzin, Bydgoszcz district, site 1 (hillfort). Iron objects: A – metal plate with a nail; B – hasp link; C – fragment of a spur of an auger; D – unspecified object (hemispherical) (photo and drawing by M. Magalski)

jak wynika z opisu na oryginalnej metryczce, wydobyto z głębokości około 30 cm, również z warstwy II⁵ (środkowa partia majdanu, ar 262D; Chudziakowa 1992, s. 15).

GROTY BEŁTÓW

Najbardziej interesujący spośród omawianych przedmiotów żelaznych z grodziska w Gzinie jest zespół grotów bełtów, czyli pocisków do kuszy. Tego rodzaju artefakty są często znajdowane zarówno podczas badań wykopalni-

⁵ W tym przypadku, ze względu na stratyografię w tej części grodziska oraz stan zachowania stanowiska (por. Chudziakowa 1992, s. 4), istnieje możliwość, że omawiany przedmiot zalegał raczej w spągowej partii humusu.

skowych, szczególnie obiektów o charakterze obronnym (por. Poliński 2013, s. 140–142) – np. najliczniejszy znany zespół grotów beltów z terenu Polski pozyskano z grodziska w Słoszewach (Kola, Wilke 1976) – jak i podczas penetracji powierzchniowych (np. na Polach Grunwaldzkich; por. Poliński 2024, s. 62), a nawet przypadkowo. Wynika to z faktu, że belty były wytwarzane masowo, o czym świadczą chociażby liczne wzmianki w inwentarzach arsenałów z terenu władztwa zakonu krzyżackiego, a ich produkcja nie była skomplikowana; przed 1410 rokiem zapas mobilizacyjny beltów różnych typów zgromadzonych w 13 ważniejszych zamkach zakonu sięgał 600 000 sztuk (Nowakowski 1986, s. 79, tab. 4, s. 96)⁶.

Stan zachowania wszystkich analizowanych grotów beltów z grodziska w Gzinie można określić jako bardzo dobry, warto też zaznaczyć wysoką staranność ich wykonania. Ogólnie można je przyporządkować do typu II według Andrzeja Nadolskiego ze względu na występowanie trzpienia. Z kolei masywność (waga, wielkość) wskazuje, że mogą mieć późniejszą chronologię (Nadolski 1954, s. 65).

Pierwszy egzemplarz ma masywną i krępą sylwetkę oraz kolec o łagodnych łukach z największą szerokością powyżej połowy (blisko $\frac{2}{3}$) wysokości. Kolec w przekroju jest romboidalny, zbliżony do kwadratu (ryc. 1: A; tab. 1). Typologicznie jest bardzo podobny do egzemplarzy klasyfikowanych jako typ A ze Słoszew (Kola, Wilke 1976, s. 92–99) i typ IA1 z Plemiąt (Kola, Wilke 1985, s. 109–111). Bardzo zbliżone typologicznie są także groty typu IIA z Pnia, choć większość z nich nie jest tak masywna. Interesujące jest jednak to, że w zespole z Pnia znajduje się sześć egzemplarzy o bardzo zbliżonych parametrach, z których jeden jest niemal identyczny (Poliński 2013, s. 131–132).

Drugi okaz grotu belta ma kolec, który odznacza się smukłą sylwetką i stosunkowo długimi krawędziami tnącymi. Największa szerokość znajduje się w $\frac{1}{3}$ wysokości, w tym miejscu przekrój jest romboidalny, a w dolnej części okrągły (ryc. 1: B; tab. 1). Tym samym odpowiada on charakterystyce grotów typu D ze Słoszew, także jeśli chodzi o parametry wielkościowe (Kola, Wilke 1976, s. 91–92).

Z kolei trzeci grot z analizowanego zbioru, największy, ma krępą kolec liściowatego kształtu, o krawędziach biegnących łagodnym łukiem, z największą szerokością nieco powyżej połowy wysokości (ryc. 1: C; tab. 1). Kształtem jest zbliżony do typu A ze Słoszew (Kola, Wilke 1976, s. 92–99) oraz typu IA1

⁶ W niewielkich komturach chełmińskich liczby beltów sięgały kilku tysięcy, a jedynie w Toruniu w 1394 roku znajdowało się 48 000 beltów (Nowakowski 1986, s. 79).

z Plemiąt (Kola, Wilke 1985, s. 109–111), jednakże wykończenie spodu kolca bardziej przypomina groty słoszewskie typu D, łącznie z okrągłym przekrojem podstawy. W zbiorze grotów z Pnia znajduje się jeden okaz (typ IB) o zbliżonych rozmiarach, nieco mniejszy i smuklejszy, a także jeden egzemplarz (typ IIA) o niemal identycznych wymiarach kolca (Poliński 2013, s. 132–134).

Czwarty egzemplarz, bardzo zbliżony do poprzednio omówionego, ma jednak krótszy kolec i największą szerokość kolca przypadającą w połowie jego wysokości. Czyni to krawędzie łukowate bardziej wydatnymi, ale wciąż zachowują one liściowaty kształt, bez ostrych załomów (ryc. 1: D; tab. 1). Grot zbliżony jest więc do typu A ze Słoszew i tak jak poprzednio omówiony okaz ma okrągłą w przekroju podstawę, analogicznie jak w typie D (Kola, Wilke 1976, s. 92–99). Przypomina ogólnie także największe egzemplarze z trzpieniem z Pnia (Poliński 2013, s. 134, 139), ale zdecydowanie różni się od nich, jak również od wyżej omówionych egzemplarzy z Gzina, stosunkowo dużą średnicą podstawy kolca – wynosi ona aż 15 mm. W związku z tym można pokusić się o dość prawdopodobną hipotezę, że jest to grot bełtu kuszy wymagającej odpowiedniego mechanizmu do naciągu w postaci lewara niemieckiego lub tzw. windy angielskiej, aby wyrzucać pociski (bełty) o promieniu tak znacznej grubości (por. Payne-Gallwey 1903, s. 16).

Tab. 1. Gzin, pow. bydgoski, stan. 1 (grodzisko). Zestawienie parametrów grotów bełtów (oprac. M. Magalski)

Table 1. Gzin, Bydgoszcz district, site 1 (hillford). Compilations of parameters of bolt heads (acc. M. Magalski)

Lp.	Waga [g]	Długość całości [mm]	Kolec					
			średnica podstawy [mm]	długość [mm]	szerokość [mm]	grubość [mm]	przekrój	rycina
1.	29,7	68,2	9,7	42,4	16,8	16,0	romboidalny/ kwadratowy	ryc. 1: A
2.	31,8	64,3	11,9	44,1	17,7	16,8	romboidalny/ kwadratowy	ryc. 1: B
3.	51,1	78,6	12,2	48,3	19,2	18,3	romboidalny/ kwadratowy	ryc. 1: C
4.	43,5	72,2	15,0	40,8	19,8	17,8	romboidalny	ryc. 1: D

Jak już wspomniano, groty bełtów należą do częstych znalezisk, w szczególności na stanowiskach późnośredniowiecznych. Informacje o nich są jednak przeważnie bardzo lakoniczne i/lub ograniczają się do graficznego przedstawienia. Niektóre są publikowane nawet przed konserwacją. Wszystkie te

elementy, a także masowa produkcja i brak odpowiedniej do aktualnej podstawy źródłowej typologii, powodują, że bardziej szczegółowe porównania, w tym również w aspekcie chronologii⁷, między poszczególnymi znaleziskami lub zbiorami są utrudnione. Chociaż użytkowanie kuszy (zwłaszcza pozamilitarne – sportowe lub myśliwskie) trwało długo, bo aż do XVIII wieku (Payne-Gallwey 1903, s. 11–12, 53), to jednak biorąc pod uwagę rozmiary i wagę opisywanych grotów, można łączyć je z okresem późnego średniowiecza (Payne-Gallwey 1903, s. 9, 131).

Nieco więcej możemy powiedzieć na temat wykorzystania beltów, z których pochodzą omawiane groty, a dokładniej mówiąc, z jakimi rodzajami kuszy należy je wiązać. Specyfiką obszaru Pomorza, a szczególnie ziemi chełmińskiej, jest dominacja w wykorzystaniu grotów beltów do kuszy egzemplarzy z trzpieniem oraz zapewne też ich produkcja (por. Poliński 2013, s. 142). Jak można sądzić, opisywane groty beltów, zbliżone do typów D i A ze zbioru słoszewskiego, mogły być związane z kuszami o naciągu ręcznym. Belty z takimi grotami znajdowały zastosowanie przede wszystkim, albo wyłącznie, w kuszach tego typu (por. Kola, Wilke 1976, s. 105)⁸. Jednakże masywne groty beltów o stosunkowo dużej wadze, także z trzpieniem (np. grot o wadze ok. 51 g – por. tab. 1), mogły być wykorzystywane w kuszach o naciągu mechanicznym, np. z windą angielską (por. Payne-Gallwey 1903, s. 90–92), a nawet w tzw. kuszach wałowych⁹.

⁷ Już w latach 50. XX wieku Andrzej Nadolski stwierdził, że groty beltów nie są zbyt dobrym wyznacznikiem chronologicznym (Nadolski 1954, s. 63).

⁸ W źródłach pisanych znajdują się bardzo liczne wzmianki o kuszach. W arsenałach krzyżackich przechowywano dużą liczbę kuszy, przy czym przeważały proste egzemplarze (*stegereif-farmbrost*), naciągane za pomocą haka i strzemięcia. Poczynając od schyłku XIV wieku, pojawiają się też kusze naciągane za pomocą tzw. koziej nogi (*ruckarmbrost*), a także kusze z korbą (*windearmbrost*) (Nadolski, Lewandowski 1990, s. 150–151). Być może *grosze wyndearmbrost* to okazy wałowe używane przez wojska krzyżackie (Nowakowski 1980, s. 123). Przekazy pisane potwierdzają również, że z kuszy różnego typu strzelano odpowiednio dobranymi beltami (Nadolski, Lewandowski 1990, s. 151; Nowakowski 1980, s. 125).

⁹ Np. z badań archeologicznych na Zamku Niskim w Malborku pochodzą dwa groty beltów z trzpieniem, interpretowane jako części pocisków do kuszy wałowej (Dąbrowska 2007, s. 315); duży, o wadze aż około 280 g, i mały – około 48 g (Dąbrowska 2007, ryc. 13–14, s. 313).

FRAGMENT ŚWIDRA

W zbiorze przedmiotów żelaznych z Gzina znalazł się także fragment świdra (końcówka części pracującej, tzw. pióra; ryc. 2: C). Rzemieślnicy nazywali świdry ogólnie z niemiecka „borami” (Grobelny 1925, s. 126). Długość zachowanej części wynosi około 5,6 cm, a szerokość – 3,0 cm; artefakt ma 0,9 cm w najgrubszej części. Na dłuższym odcinku boki pióra są równoległe do siebie, zbiegają się u dołu w kierunku środka, gdzie znajdował się centralnie usytuowany ząb, ślimakowo lub śrubowato skręcony. Świdry ręczne stanowiły nieodłączny element wyposażenia warsztatu cieśli, stolarzy i innych rzemieślników obrabiających drewno. Ponadto w swoich formach, wypracowanych przez stulecia, obecne są do czasów współczesnych (por. Heurich 1874, s. 57; Grobelny 1925, s. 128–129; Olczak, Jędrejek, Wiater 1957, s. 119–120, 122).

Fragment znaleziony na grodzisku w Gzinie mógł być piórem świdra szczególnego typu. Boczne krawędzie tnące zachowały swój kształt i do pewnego stopnia ostrość, nie zachował się natomiast centralny ząb w formie śruby. Można przyjąć, że funkcja rzeczzonego świdra była specjalistyczna, na co mogą wskazywać łopatki u dołu – mógł to być rozwiercacz/pogłębiacz (niem. *Aufreibehrer*), czyli narzędzie dedykowane pogłębianiu otworów w drewnie, aby schować np. łby śrub (Heurich 1862, s. 66, 77–78; Heurich 1874, s. 58–59). Poradniki i podręczniki rzemieślnicze polecały bowiem w tym celu stosowanie świdrów ślimakowych szczególnego typu, o przekroju esowatym (Heurich 1874, s. 59).

Forma analizowanego świdra, nawet biorąc pod uwagę, że zachował się tylko fragmentarycznie, pozwala datować go na okres zapewne nie starszy niż XVIII wiek (Hutchins 2011, s. 90–91). Długo przeżywające się kształty świdrów nie są jednak precyzyjnym wyznacznikiem chronologicznym.

OGNIWKO WRZECIĄDZA

Analizowane kute ogniwko jest najprawdopodobniej pozostałością wrzeciędza. Nie jest zachowane w całości, ale jego stan pozwala na określenie podstawowych wymiarów; długość wynosi 4,9 cm, szerokość 1,6 cm, a największa grubość 0,6 cm. Z obu stron jest zaokrąglone, a w środku przewężone. Pręt, z którego je wykonano, mógł mieć pierwotnie przekrój zbliżony do półokrągłego (ryc. 2: B).

Wrzeciądze, także egzemplarze typu ogniwkowego, należały już od średniowiecza do najbardziej popularnych urządzeń służących do zamykania drzwi, zarówno pomieszczeń gospodarczych, jak i mieszkalnych (Jasiewicz 1963, s. 113–114; Kola 1985, s. 72)¹⁰. Przedmioty te, lub ich części, znajdowane są stosunkowo często podczas badań archeologicznych średniowiecznych obiektów obronnych, np. w Plemiętach (Kola 1985, s. 69–70), Wielądzu (Poliński 2023a, s. 120, 125; Poliński 2023b, s. 148, 152), Skłudzewie (Kola 2003, s. 282–283), Bachotku (Grążawski 1989, s. 331) czy w Siedlątkowie (Kamińska 1968, s. 74) i Lednicze (Górecki, Łastowiecki, Wrzesiński 1996, s. 215, 232).

Wrzeciądze nie są czułym wyznacznikiem chronologicznym, gdyż zasada ich wykorzystania była znana przed wiekami i jest obecna także współcześnie, a ogniwa produkcji kowalskiej były spotykane jeszcze w XX wieku. Pewne wskazówki dotyczące datowania mogłyby dać badania metaloznawcze, gdyż sposób produkcji stali różnił się w okresie średniowiecza od stosowanego w czasach młodszych, przede wszystkim w XIX–XX wieku.

BLACHA Z ZACHOWANYM GWOŹDZIEM (OKUCIE?)

Kolejnym analizowanym przedmiotem jest fragment czworobocznej, lekko profilowanej blachy o powierzchni $4,4 \times 7,6 \times 4,7 \times 9,2$ cm oraz grubości 1 mm, z tkwiącym w niej kutym gwoździem. Okrągła w rzucie poziomym i spłaszczona główka gwoździa ma średnicę około 1,95 cm, a jego ostrze o owalnym przekroju długość około 1,5 cm (ryc. 2: A). Pod względem typologicznym gwóźdź jest zbliżony do typu E według Bogusława Gierlacha (1972, s. 61–62). Tego typu egzemplarze uchodzą za gwoździe uniwersalne i są datowane najczęściej na XV–XVI wiek (Gierlach 1972, s. 126–127). Stan zachowania opisywanego przedmiotu można ocenić jako zadowalający. Z jednej strony blacha jest uszkodzona, pierwotnie mogła być dłuższa, znajdują się tam bowiem ślady dwóch otworów, które mogły powstać w okresie podepozycyjnym.

Najprawdopodobniej analizowany artefakt jest pozostałością bliżej nieokreślonego okucia. Mimo regularnej formy nie jest zbrojnikiem (folgą) –

¹⁰ Należy zauważyć, że mechanizm zamykania drzwi za pomocą wrzeciądza nie musiał zawierać elementów metalowych. Jeśli nie było konieczności, wystarczyła pętla ze sznura i zatyczka z drewna (por. Marciniak-Kajzer 2020, s. 54).

elementem zbroi/pancerza typu płaty. W płatach zbrojniki łączono ze skórą za pomocą nitów, a nie gwoździ; całkowita długość nitów mogła wynosić około 1,0–1,2 cm (por. np. Grygiel 1996, s. 87, 100–124).

Domniemane okucie, jeśli kierować się typologią i chronologią znalezionego w nim gwoźdźca, można datować na przełom późnego średniowiecza i nowożytności.

P Ó Ł S F E R Y C Z N Y P R Z E D M I O T

Ostatni i jednocześnie najbardziej zagadkowy przedmiot z analizowanego zespołu zabytków żelaznych z grodziska w Gzinie ma półsferyczny kształt, niestety zdeformowany. Przypomina wyglądem połowę kuli, z lekko wychylonymi krawędziami. Został wykonany z blachy żelaznej o grubości około 1 mm. Pierwotna średnica wynosiła około 6 cm, a wysokość około 3 cm (ryc. 2: D). U szczytu tej małej kopuły znajduje się blaszka (przyłączona poprzez zgrzewanie) tworząca oczko, w którym jest umieszczony niezbyt gruby drucik (o średnicy około 1 mm), który zapewne służył jako uchwyt lub zawieszka, o kształcie zbliżonym do koła lub owalu. Ścianka przedmiotu na długości około połowy obwodu jest zgnieciona, a jej część jest jakby wyrwana. Trudno orzec, czy zniszczenia mają proveniencję podepozycyjną, czy też są wynikiem innego działania. Jest bardzo prawdopodobne, że przedmiot ten był elementem większej całości. Jednak oryginalna forma całości oraz pierwotne przeznaczenie są trudne do ustalenia, właściwie brakuje bezpośredniej analogii. Najbardziej prawdopodobne wydają się dwie możliwości: jest to górna część lampy naftowej lub karbidowej albo część dzwonka, np. pasterskiego, ewentualnie janczara, na co mogą wskazywać zabytki w zbiorach muzealnych¹¹.

Na metryczce zawarto informację o głębokości zalegania przedmiotu (około 30 cm pod powierzchnią, czyli najprawdopodobniej w spągowej partii humusu). Kontekst zalegania może więc sugerować, że opisywany artefakt pochodzi z czasów współczesnych.

¹¹ Por. katalogi dostępne online: Wirtualne Muzeum – w świetle i świetle lamp (<https://v-museum.org/pl/museum/lamps/latarnie-naftowe-i-swietcowe/lampa-naftowa-wojskowa-feuerhand-176-004> [dostęp: 13.10.2025]); Bałtycka Biblioteka Cyfrowa (<https://www.bibliotekacyfrowa.eu/dlibra/publication/59590/edition/53231?language=pl> [dostęp: 13.10.2025]); Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych w Szydłowie (<https://muzeuminstrumentow.pl/> [dostęp: 13.10.2025]).

P O D S U M O W A N I E

Zaprezentowany zespół przedmiotów żelaznych z grodziska w Gzinie, zasadniczo pochodzący z okresu późnego średniowiecza i/lub nowożytności, jest bardzo zróżnicowany. Nie są to też przedmioty o ścisłej chronologii, wręcz trudno o ich precyzyjne datowanie. Dokładniejszy kontekst znalezienia także nie jest znany. Większość artefaktów (groty beltów, okucie i ogniwo wrzeczadza) mogła stanowić jeden zespół źródeł związany z okresem późnego średniowiecza. Publikacja opisywanego zbioru jest więc bardzo istotna ze względu na funkcjonowanie w obiegu naukowym chronologii i funkcji stanowiska 1 w Gzinie wyłącznie jako pozostałości osiedla obronnego (grodziska) kultury łużyckiej z młodszej fazy wczesnej epoki żelaza (okres halszacki D), ze śladami osadnictwa z okresu wczesnolateńskiego. Tymczasem opisany zespół przedmiotów żelaznych, a w szczególności groty beltów, może wskazywać na łączenie tego stanowiska także z bliżej nieokreśloną siedzibą feudalną (rycerską) i/lub szlachecką¹². Tym bardziej że dość często obserwujemy korelację między lokalizacją osad z okresu halszackiego i średniowiecznych grodów/zamków, które były zakładane w tym samym miejscu (na terenie ziemi chełmińskiej, np. grodzisko w Kałdusie oraz zamczyska w Toruniu i Grudziądzu; Chudziak 2003, s. 115; Chudziakowa, Kola 1974, s. 8; Gackowski 2012, s. 159, 171).

Bibliografia

- Bieniak J., 1970, *Studia nad dziejami ziemi chełmińskiej w okresie piastowskim*, Rocznik Grudziądzki, t. 5–6, s. 5–69.
- Chudziak W., 1996, *Quondam castra w świetle badań wczesnośredniowiecznych grodzisk ziemi chełmińskiej*, Archaeologia Historica Polona, t. 3, s. 25–34.
- Chudziak W., 2003, *Wczesnośredniowieczna przestrzeń sakralna in Culmine na Pomorzu Nadwiślańskim*, Mons Sancti Laurentii, t. 1, Toruń.
- Chudziakowa J., 1992, *Grodzisko kultury łużyckiej w Gzinie*, Toruń.
- Chudziakowa J., Kola A., 1974, *Źródła archeologiczne z terenu zamku krzyżackiego w Toruniu. (Badania z 1958–1966 R.)*, Warszawa–Poznań.
- Dąbrowska M., 2007, *Badania archeologiczno-architektoniczne na terenie Zamku Niskiego*

¹² W przekazach źródłowych pojawiają się informacje potwierdzające istnienie w Gzinie siedziby rycerskiej: w 1405 roku Mikołaj z Gzina otrzymuje 10 grzywien za konia w wyprawie Zakonu na Gotlandię, a w 1408 roku Ulrich von Jungingen zatwierdza zamianę posiadłości Albrechta i Mikołaja z Gzina w zamian za wieś kapituły chełmińskiej, Wleusk. Ponadto w 2. połowie XVI w. Gzin był własnością szlachecką (por. Porębska 1971, s. 45; tam szczegółowe dane źródłowe).

- w Malborku w latach 1998–2004, [w:] *XV Sesja Pomorzoznawcza*, red. G. Nawrońska, Elbląg, s. 303–316.
- Gackowski J., 2012, *Wczesna epoka żelaza*, [w:] *Zamek w Grudziądzu w świetle badań archeologiczno-architektonicznych. Studia i materiały*, red. M. Wiewióra, Toruń, s. 159–171.
- Gierlach B., 1972, *Kowalstwo mazowieckie XIII–XVIII w.*, Ciechanów.
- Górecki J., Łastowiecki M., Wrzesiński J., 1996, *Gródek na Ledniczce*, *Studia Lednickie* IV, Poznań–Lednica, s. 197–246.
- Grażawski K., 1989, *Średniowieczny gródek rycerski w Bachotku na ziemi chełmińskiej w świetle badań archeologicznych*, *Sprawozdania Archeologiczne*, t. 40, s. 317–341.
- Grobelski W., 1925, *Słownictwo rzemieślnicze narzędzi, przyborów, urządzenia warsztatowego i najważniejszych surowców*, Grudziądz.
- Grygiel R., 1996, *Dzieje rezydencji*, [w:] R. Grygiel, T. Jurek, *Doliwowie z Nowego Miasta nad Wartą, Dębna i Biechowa. Dzieje rezydencji i ich właścicieli*, Biblioteka Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, nr 29, Łódź, s. 11–284.
- Heurich J., 1862, *Przewodnik dla stolarzy obejmujący cały zakres stolarstwa*, Warszawa.
- Heurich J., 1874, *Przewodnik dla cieśli obejmujący cały zakres ciesielstwa*, Warszawa.
- Hutchins J., 2011, *The American Screw Auger*, *The Chronicle of the Early American Industries Association*, t. 64, nr 3 (September 2011), s. 89–105.
- Jasiewicz Z., 1963, *Studia historyczno-etnograficzne nad kowalstwem wiejskim w Wielkopolsce*, Poznań.
- Kamińska J., 1968, *Siedlętków, obronna siedziba rycerska z XIV wieku*, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna* 15, s. 15–88.
- Kola A., 1985, *Żelazny osprzet średniowiecznej wieży mieszkalnej w Plemiętach i jej wyposażenia*, [w:] *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, red. A. Nadolski, Warszawa–Poznań–Toruń, s. 63–83.
- Kola A., 2003, *Późnośredniowieczne grodzisko w Skłudzewie w ziemi chełmińskiej*, *Archaeologia Historica Polona*, t. 13, s. 277–285.
- Kola A., Wilke G., 1976, *Zespół grotów beltów do kusz z grodziska późnośredniowiecznego w Słoszewach, pow. Brodnica, w świetle odkryć w 1973 r.*, *Zapiski Historyczne*, t. 41, s. 81–123.
- Kola A., Wilke G., 1985, *Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń strzelcza*, [w:] *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, *Prace Archeologiczne Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, nr 7, red. A. Nadolski, Warszawa–Poznań–Toruń, s. 107–128.
- Łęga W., 1930, *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń.
- Marciniak-Kajzer A., 2020, *Rzeczy ludzi średniowiecza. W domu*, Łódź.
- Nadolski A., 1954, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Wrocław.

- Nadolski A., Lewandowski M., 1990, *Broń strzelcza*, [w:] *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej*, red. A. Nadolski, Łódź, s. 143–153.
- Nowakowski A., 1980, *Uzbrojenie wojsk krzyżackich w Prusach w XIV i na początku XV w.*, Łódź.
- Nowakowski A., 1986, *Arsenały zamków krzyżackich w Prusach w latach 1364–1430*, *Mediaevalia Archaeologica, Acta Archaeologica Lodziensia*, nr 31, s. 49–99.
- Olczak S., Jędrejek W., Wiater W., 1957, *Poradnik cieśli wiejskiego. Roboty ciesielskie, stolarskie i dekarские*, Warszawa.
- Payne-Gallwey R., 1903, *The Crossbow – Mediaeval and Modern Military and Sporting. Its Construction, History and Management with a Treatise on the Balista and Catapult of the Ancients and an Appendix on the Catapult, Balista and the Turkish Bow*, London.
- Poliński D., 2013, *Pień. Siedziba krzyżackich prokuratorów w ziemi chełmińskiej*, Toruń.
- Poliński D., 2023a, *Materiały źródłowe*, [w:] *Villisaz – ośrodek krzyżackiego komturstwa w ziemi chełmińskiej. Wyniki prac badawczych w Wielkądzu (stanowiska 1 i 21)*, red. D. Poliński, Toruń, s. 80–128.
- Poliński D., 2023b, *Materiały źródłowe*, [w:] *Villisaz – ośrodek krzyżackiego komturstwa w ziemi chełmińskiej. Wyniki prac badawczych w Wielkądzu (stanowiska 1 i 21)*, red. D. Poliński, Toruń, s. 139–154.
- Poliński D., 2024, *Wkład i możliwości archeologii w badaniach dziejów zakonu krzyżackiego. Najnowsze osiągnięcia badawcze*, *Historia Slavorum Occidentis*, R. 14, nr 3 (42), s. 46–76.
- Porębska K., 1971, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu* (przy współpracy M. Grzegorza), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Powierski J., 1973, *Studia nad strukturą administracyjno-terytorialną ziemi chełmińskiej i miczałowskiej w okresie piastowskim*, *Prace Komisji Historii BTN*, t. 9, s. 3–85.

A COLLECTION OF IRON OBJECTS FROM HISTORICAL PERIOD
FROM ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AT THE HILLFORT IN GZIN
IN THE CHEŁMNO LAND

Keywords: Gzin, hillfort, Chełmno Land, iron objects, historical period

Summary

The hillfort in Gzin is associated with the Lusatian culture of the Hallstatt period. Archaeological research conducted to date has yielded a wealth of interesting information about said culture in this period, including the practice of cannibalism. Among the recently discovered artifacts from the hillfort in Gzin is a collection of iron artifacts not dating back to

the Hallstatt-La Tène period. These are presented in this article. Morphological, typological, and functional characteristics allow us to link the collection of these objects to a historical period, most likely the Late Middle Ages. The results of the analysis indicate the need to revise current views regarding the nature of the hillfort in Gzin and allow for a discussion on the chronology and multiculturalism of this site. The presented collection of iron objects from the hillfort in Gzin, primarily dating from the Late Middle Ages and/or the Modern Period, is highly diverse. These artifacts do not follow a strict chronological order; in fact, it is difficult to precisely date them. A more precise context for their discovery is also unknown. Most of the artifacts (bolt heads, a fitting, and a hasp link) could have constituted a single set of artifacts associated with the late Middle Ages. The publication of said collection of iron objects is therefore crucial due to the scholarly chronology and function of site no. 1 in Gzin, which is now considered solely a Lusatian culture hillfort from the Hallstatt period, with traces of settlement from the early La Tène period. Meanwhile, the described set of iron objects, and in particular the bolt heads, may indicate a connection between this site and an unspecified feudal (knightly) and/or noble residence. This is especially true given the frequent correlation between the locations of settlements from the Hallstatt period and medieval strongholds/castles that were founded in the same location (in the Chełmno Land, e.g., the stronghold in Kaldus and the castles in Toruń and Grudziądz).